

VANJA BUDIŠĆAK

**POGANSKA SILA: SLIKA TURAKA U
VITEZOVIĆEVU ODILJENJU SIGETSKOM**

Vanja Budišćak
3. Pile br. 2
HR 10000 Zagreb
vbudisca@ffzg.hr

UDK: 821.163.42.09 Ritter-Vitezović, P.
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2013-10-17

Stereotipne predodžbe o Turcima, osvajačkoj sili koja je predstavljala neprestanu prijetnju Hrvatskoj i Europi, od 15. stoljeća stalno su mjesto književnih i poluknjiževnih obrada okršaja kršćanske i osmanlijske vojske. I najpoznatije literarno ostvarenje Pavla Ritera Vitezovića – "spjev" *Odiljenje sigetsko* – pribjeći će mnogovrsnim atribucijama napadačke turske vojske od kojih se samo manji dio može okarakterizirati negativnim, čime je učinjen očigledan odmak od dotadašnje protuturske produkcije. Slijedeći tragove suvremenih imagoloških istraživanja i još uvijek relativno svježih pokušaja apliciranja njihovih zaključaka na hrvatsku književnost (Dukić), Vitezovićevo se *Odiljenje* motri iz perspektive stereotipiziranih kvalifikacija protivničke, osmanlijske vojske i njihovih funkcija. Razlozi stvaranja znatno ublaženije slike Turaka traže se podjednako među sadržajnim i formalnim posebnostima teksta, ali i u recepcijskoj njegovoj usmjerenosti koja je u velikoj mjeri uvjetovala možda i najsnošljiviji književni odnos prema neprijatelju s istoka u ranonovovjekovnoj našoj književnosti.

Cljučne riječi: Pavao Ritter Vitezović, *Odiljenje sigetsko*, imagologija, predodžba Turaka

Imagološka¹ istraživanja u domaćoj znanosti o književnosti još su uvijek relativna novina. To, međutim, nipošto ne znači kako se potreba za njima

¹ Prema Davoru Dukiću, "latinsko-grčkom kovanicom *imagologija* (...) označava se od kraja 1960-ih posebna istraživačka grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem

ukazala tek duboko u dvadesetome stoljeću kada je, možebitno, i u našoj literarnoj produkciji do izražaja došla "sklonost pripisivanju specifičnih karakteristika ili čak karaktera različitim društvima, rasama ili "nacijama"². Naprotiv, intencijom oblikovanja ili, znatno češće, preuzimanja već gotovih slika o inozemnim kulturama obilježena je gotovo cjelokupna tradicija naše "umjetnosti riječi", a posebice to će vrijediti za onaj njezin odvjetak što obuhvaća književne prikaze kršćansko-turskih okršaja na našem ili susjednom tlu. Među njima istaknut, gotovo mitski status (navlastito od 19. stoljeća, kada je i stvoren herojski kult Nikole Šubića Zrinskog³) zaslužila je teška pobjeda Osmanlija nad hrvatsko-ugarskom vojskom kod mađarske utvrde Siget (Szigetvár) u ljeto 1566. godine.

Točno 118 godina nakon sukoba uslijed kojega su Turci ostali bez cara Sulejmana I., ali i bez velikog dijela ljudstva, te bili prisiljeni na privremenu obustavu pohoda na Beč i povratak u Carigrad, tada još uvijek mladoj tradiciji "zrinijada" (epskih, odnosno, tekstova s narativnim elementima koji tematiziraju sigetsku bitku i Zrinskijeva junaštva) pridružilo se i *Odiljenje sigetsko* Pavla Rittera Vitezovića. Premda po brojnim svojim karakteristikama prilično odudarno od ranijih ostvarenja na istu temu, i Vitezovićevo će djelo kao jedna od najpresudnijih obilježiti (protu)turska komponenta, a to će reći nasljedovanje, ali i znatno redefiniranje slike Osmanlija kao suparnika "hrvatskome Leonidi"⁴. Ispisujući *Odiljenje* neposredno nakon katastrofalnoga poraza Turaka pod Bečom (1683.), posve svjestan činjenice kako se doba njezine snage polagano približava kraju, Vitezović u (re)kreiranju predodžbe "prijetnje s istoka" uvelike skreće s kursa tada uvriježenih i široko prepoznatljivih stereotipa (ili imagotipa⁵) o Turcima koji su u ranijoj literaturi, pa tako i u "zrinijadama", bili nekom vrstom stalnih i nezaobilaznih mjesta.

književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe)" (D. DUKIĆ, 2009, 5). Uzgred budi rečeno, u imagologiji je prihvaćeno kako heteropredodžbe istovremeno iziskuju i autopredodžbe (i obrnuto), što će reći da "reprezentacija onoga što je Drugo, strano i tuđe korespondira s komplementarnim idejama o tome što je poznato i domaće" (K. U. SYNDRAM, 2009, 79), pa će se i svako prizivanje stereotipa za strane kulture paralelno ispostavljati nekom vrstom pokušaja izgradnje vlastitoga identiteta, odnosno, predodžbe o "Nama".

² J. LEERSEN, 2009, 169.

³ O tome u: J. ŠIDAK, 1971, 208.

⁴ "Hrvatskim Leonidom" Nikolu Šubića Zrinskog proziva Milivoj Šrepel (u: M. ŠREPEL, 1902, 81).

⁵ Termin "imagotip" kao nadomjestak za, u dotadanjoj imagološkoj praksi uobičajen, pojam stereotipa kojim bi se označavale "specifične, vrijednosno obojene, povijesnim vremenom nastanka obilježene predodžbe o stranim zemljama" predlaže njemački imagolog Manfred S. Fischer (usp. D. DUKIĆ, 2009, 15).

Pritom, treba imati na umu kako njihov djelokrug nije bio sužen na tek područje jedne "nacionalne književnosti", već su stereotipnim referencijama na tursko barbarstvo i krvološtvo punjeni književni, pa i manje književni sastavci "kako na zapadu, tako i na istoku"⁶.

Pretraganjem imagološkog prikaza Turčina unutar koordinata ranonovovjekovne ("starije") hrvatske književnosti, pa tako i u Vitezovićevu *Odiljenju*, dosad se odvažio posvetiti tek Davor Dukić⁷ udarivši temelje, valja se nadati, znatno plodonosnijim rezultatima buduće istraživačke znatiželje. Polazeći tim prokrčenim putovima, ovo će okretanje fokusa jednome od rijetkih višestruko (re)izdanih Vitezovićevih djela pokušati razraditi i nadopuniti Dukićeva zapažanja ponajprije stavljajući akcent na još uvijek nedovoljno problematizirane unutartekstovne i kontekstualne razloge što su doveli do olabavljanja i preispisivanja "standardne" slike Osmanlija. Jedna od njihovih posljedica jest i prilično varijabilno strukturiranje turskoga kao protivničkog pola u svakome od četiri segmenta *Odiljenja*.

Turski rob(ovi)

S relativno ujednačenom čestotnošću, odnosno, intenzitetom mehanizmi će se verbalnog označavanja (atribuiranja) suparničke, turske vojske protezati kroz četiri "dila" *Odiljenja sigetskog*. Njihovo pojavljivanje neće, međutim, u svakoj dionici (pa ni u svakoj pjesmi pojedinoga dijela) Vitezovićeva teksta pratiti i jednakovrsan aksiološki (vrijednosni) naboj, što će reći kako slika Turaka neprestano oscilira između pozitivne i negativne, pokatkad inzistirajući na snazi i hrabrosti, a drugdje težeći jačem naglašavanju destrukcije, divljaštva i krivovjerja "sultanove djece"⁸. Takvo fluidno oblikovanje predodžbe Osmanlija posve je u suglasju sa sadržajno-formalnom raspršenošću *Odiljenja* uslijed koje se građa, za razliku od prethodnih "zrinijada"⁹, ne donosi ni u homogenome kompozicijskom, a još manje žanrovskom okviru. Odatle svaki od spomenutih "dilova" pretpostavlja tek uvjetno formalno i sadržajno jedinstvo budući da se (izuzev, naizgled, "koherentnoga" trećeg odsječka) njihove strukture sastoje od nekolicine (epsko-lirskih) pjesama što ih izgovaraju različiti subjekti tematizirajući samo pojedine aspekte sigetske bitke iz vlastite perspektive koja

⁶ B. JEZERNIK, 2010, 9.

⁷ Učinio je to Dukić u studiji *Sultanova djeca* (usp. D. DUKIĆ, 2004).

⁸ Fraza je, dakako, posuđena iz naslova istoimene knjige Davora Dukića.

⁹ Skupina "zrinijada" do objelodanjivanja Vitezovićeva *Odiljenja* obuhvaćala je Karnarutićev ep *Vazetje Sigeta grada*, *Szigeti veszedelem* Nikole i *Obsidu sigecku* Petra Zrinskoga, te niz anonimnih usmeno-pučkih epskih pjesama o padu Sigeta.

ne pripada ni identičnoj vremenskoj, a često ni prostornoj razini. To je i osnovni razlog zbog kojega se priča o opsadi, za razliku od djela prethodnika, ne donosi kroz objektiv sveznajućega pripovjedača što bi težio razvijanju kronološke (pravocrtne) naracije od trenutka u kojemu se turske čete skupljaju i kreću prema Ugarskoj do konačnoga njihova trijumfa nakon iscrpljujuće borbe. Štoviše, znatan se dio podataka što su ih prethodni literarni prikazi baštinili iz prijepisa i/ili prijevoda kronike o događanjima pod Sigetom Zrinskijeva tajnika i komornika Ferenc Črnka¹⁰ ispušta ne bi li se najviše prostora prepustilo opjevavanju razdoblja neposredno prije pada grada, te tjedana i mjeseci koji su uslijedili, a sve radi fokusiranja na mnogostruke oproštaje ("odiljenja") kao izravne posljedice kršćansko-turskoga okršaja. Ne čude, stoga, ni intencija miješanja i preklapanja različitih vremenskih razina, ni konstantna pomicanja u osnovnome događajnom tijeku, ni prepuštanja riječi živim i personificiranim bićima i pojavama (vile, Siget, "orsag", orao, rat), pa ni žanrovska bujnost uslijed koje je moguće zabilježiti golem raspon lirskih vrsta (epitafi, poslanice, baladne dionice, dijaloška lirika itd.), epskih i dramskih elemenata, ali i usmenoga paremiološkog (poslovičnog) blaga donesenog u obliku sentencija. Bez obzira na rečeno, vrijedi zamijetiti kako najveći dio iskaza pripada upravo kršćanskim akterima, dočim će (i) turskim sudionicima bitke riječ biti prepuštena tek u četvrtome, nadgrobničkom dijelu *Odiljenja*, što bi, na prvi pogled, trebalo sugerirati čvrsto ideološko opredjeljenje, a time i jasnu imagološku orijentiranost.

U izravnoj vezi s (promjenjivom) slikom Turaka jest i intertekstualni odnos što ga Vitezovićevo djelo ostvaruje sa "zrinijadom" Petra Zrinskoga. Riječ je, naime, o slobodnome prijevodu (adaptaciji) mađarske epsko-lirske zbirke *Adriai tengernek syrenaia* ("Sirena Jadranskoga mora") Petrova godinu dana starijeg brata Nikole pod nazivom *Adrijanskoga mora sirena* (prvo izdanje 1660.) u sklopu koje se nalazi i *Obsida sigecka*, prerada epa *Szigeti veszedelem*¹¹. Kao što su dala nagovijestiti već najranija čitanja¹², a pedantno argumentirala ona unatrag posljednjih desetak godina (Dukić, Pavličić)¹³, Vitezović od Petra (a time i Nikole) Zrinskoga posuđuje znatan broj motiva,

¹⁰ Riječ je o djelu *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* što ga je, prevedena na latinski (*Historia Sigethi*), nepune dvije godine nakon završetka bitke pod Sigetom u Beču objelodanio Slovenac Samuel Budina. Podrobnije o kronici Ferenc Črnka, njezinim mogućim hrvatskim prijepisima i kasnijim prijevodima u: M. RATKOVIĆ, 1971, 27 i dalje.

¹¹ O djelima dvojice braće i njihovim konkretnim razlikama podrobnije u: Đ. NOVALIĆ, 1967.

¹² Ovdje se aludira ponajprije na tekst Milivoja Šrepela u kojemu se lociraju neke motivske i fabularne paralele među dvama djelima (usp. M. ŠREPEL, 1902, 107 i dalje).

¹³ Usp. D. DUKIĆ, 2002, 67-70 i P. PAVLIČIĆ, 2007, 253-284.

epizoda, pa i protagonista (s obiju sukobljenih strana), čime gradi snažnu intertekstualnu poveznicu iziskujući od potencijalnog čitatelja, pored upućenosti u povijesni tijek zbivanja pod Sigetom, i dobro poznavanje *Obside* kako bi mogao nesmetano pratiti ovu liriziranu viziju sigetske tragedije. Osim činjenice da takvim postupkom, primjećuje Pavličić, *Odiljenju* namjenjuje svojevrsan status "sekundarnog teksta" ovisnog od ranije epske obrade¹⁴, Vitezović kao ključan podtekst odabire djelo koje počiva na poprilično oštroj, nerijetko i otvoreno demonizacijskoj (verbalnoj) predodžbi turskoga neprijatelja što će je djelomično ublažavati tek paralelne epizode vezane uz pojedine pripadnike napadačke vojske (ljubavni zapleti, viteški odnos turskih ratnika u dvoboju s kršćanima, svađe u taboru i sl.). Budući da govornici Vitezovićeva teksta nerijetko prizivaju upravo te momente Zrinskijeva epa u kojima su Turci oslikani kao "ljudi i s vrlinama i s manama, kojima ravnaju ljubav, zavist i mržnja"¹⁵, varijabilan odnos spram "prijetnje s istoka" jedan bi dio svojega podrijetla trebao imati i u ovome idejnom (a i formalnom) sljubljanju *Odiljenja* i *Obside*.

Posveti li se pozornost konkretnim verbalnim oznakama (atribucijama) Turaka u Vitezovićevu tekstu, prilično će interesantan i indikativan "odnos snaga" biti moguće zateći već u prvome njegovom "dilu". Naime, riječ je o segmentu teksta što ga grade ukupno tri pjesme: uvodno "pismo" grada Sigeta upućeno "gospojama hrabrenim i hrvatskim vilama" (*Siget hrvatskim gospojam*; I: 1-477¹⁶), te obraćanje bana Zrinskoga sinu Jurju i sinov odgovor ocu (*Ban sinu*, I: 478-568 i *Sin banu*, I: 569-603), nedvojbeno ispisani po uzoru na identičan dijalog iz *Obside sigecke*. Znatnu će prevagu u ovoj dionici *Odiljenja sigetskog*, barem na osnovnoj jezičnoj razini, odnijeti pozitivne kvalifikacije Turaka pripadne semantičkome polju (stereotipnoj ulozi) "Snažnoga Ratnika"¹⁷ (četiri apostrofiranja "turačke sile", dva "turske zmožnosti", a zatim po jedno "jakih Turaka" i "otomanske sile"), a njima bi definitivno valjalo pribrojiti i dvije animalne komparacije – "Turci kako hrti" (I: 137), te "turski lavi" (I: 479) – koje dodatno podcrtavaju poželjne ratničke kvalitete što ih nose osmanlijski napadači. Tek jedna jedina diskvalificirajuća

¹⁴ Usp. P. PAVLIČIĆ, 2007, 276.

¹⁵ D. DUKIĆ, 2004, 135. Opširnije o Zrinskijevoj slici Turaka na str. 131-136.

¹⁶ Rimskim brojem označava se "dil" Vitezovićeva teksta, a arapskima stihovi unutar konkretnoga dijela.

¹⁷ O stereotipnim ulogama Turaka što u ranonovovjekovnim domaćim tekstovima imaju "status klasifikacijskih pojmova, kojima se neizbrojno mnoštvo turskih likova svodi na ograničen broj tipova", te o četirima njihovim najvažnijim varijantama – Vjerski Neprijatelj (Nevjernik), Osvajač, Snažni Ratnik i Nasilnik – podrobnije u: D. DUKIĆ, 2004, 4.

oznaka s polja "Nasilnika" ("krvniki") bit će donekle ojačana mjestimičnim skretanjima pozornosti svih triju govornika ovoga dijela na destruktivne (rušilačke) činidbe kojima su pribjegli turski osvajači (tako, primjerice, Siget precizira: "Tad s ognjem car žudi rasutak meni dat, / sa svimi me ude trude se Turci žgat"; I: 181-182), a s njome će u tijesnoj vezi biti i lamentacijskim tonom obojena Sigetova podsjećanja na teško "sadašnje" stanje poradi kojega porobljen od novih vlasnika "rasut v prahu stoji" i nariče nad "srićom nemilom" što je od njega stvorila drugu "Troju i Muhačko polje" (I: 244). Izbjegavanje ne samo češćih, već i jačih negativnih kvalifikacija (pa i demonizacija) Turaka u prvoj se dionici *Odiljenja* može pravdati potenciranjem sućutno-utješnoga tona što ga u uvodnome izvještaju adresiranome na kršćanske majke i supruge kojima je rat odnio najbliže pokušava razviti "porobljeni" i razrušeni Siget. Preostale dvije pjesme, pak, obiteljski su razgovor bana i sina koji odbija očev prijedlog da napusti utvrdu zbog najžešćih napada i spasi se, što će reći kako je i njihova intimistička obojenost jasno priječila priljev bilo kakvih verbalnih degradacija neprijatelja.

U drugome "dilu" Vitezovićeve *Odiljenja* situacija je u pogledu predodžbe turskih napadača iz temelja drugačija. Premda ni u ovome odsječku što obuhvaća čak petnaest žanrovski disparatnih pjesama s različitim govornicima, govornim perspektivama (monolog, dijalog, pismovno obraćanje) i vremensko-događajnim dimenzijama neće izostati pozitivna vrednovanja Osmanlija pripadna stereotipnoj ulozi "Snažnog Ratnika" (sedam puta ističe se "turska sila", a po jednom "turska veličina" i "jaki car"), naglasak će biti prebačen na negativne atribucije iz semantičkog polja "Nasilnika" ("krvnik", "krvoloki", "napastniki", "turska zla", "turska zloba", "kleta turska sila", a njima valja pribrojiti i "mučne dili" Turaka, pa i "bludnosti turske") kojima se pridružuju i one s polja "Nevjernika" (dvostruko apostrofiranje "poganina", te jedno "nevire ove"), dočim će posebnu pažnju zasluživati naglašavanja negativnih poteza pojedinačnih aktera "zrinskijevske provenijencije" (takvi su "šega Delimana" i "privara Mehmeta" iz pjesme *Vila Hrvatkinja nad Sigetom*; II: 621-622). S posebnom živopisnošću prezentirana je i destrukcija grada (u pjesmi *Siget zvrhu samoga sebe* ističe se: "Nut kako tvrdine moje omehčaše / i na što visine me slave opaše: / Turci odpuščaše berege i vode, / zide razmetaše; kud hote, tud hode"; II: 539-542), a znatnu semantičko-imagološku težinu nose i opisi uništavanja kršćanskih vjerskih simbola i izrugivanja kršćanstvu ("crkve mi podira i Božje oltare, / ždriba se na zare za blago crikveno, / za ime ne mare Krsta božanstveno"; *Siget rimskoj crikvi*, II: 499-501) kojima se želi aludirati ne samo na nepodudarnu konfesionalnu pripadnost pobjednika, već i na njihovo

urođeno divljaštvo koje najjače dolazi do izražaja preko tretmana svete "materijalne ostavštine" poraženih.

Potonji literarni prizori bezobzirnog razaranja nekadašnjega kršćanskog, a sada osmanlijskog uporišta posvema su na tragu tradicionalnih (književnih) stereotipa o Turcima kao razuzdanim rušiteljima, pljačkašima, ubojicama i goničima robova, riječju, o Turcima kao prijetećem "Drugom"¹⁸. Vrlo slične opise uništavanja zbog kojega se upravo oskvrnjivanje kršćanskoga svetišta ispostavlja možda i najuvjerljivijim argumentom turske okrutnosti i "poganstva" moguće je locirati već u naših humanističkih i ranorenesansnih autora među kojima posebno valja izdvojiti Marka Marulića, čije protuturski intonirane poslanice i pjesme često operiraju sličnim motivima (primjerice, *Molitva suprotiva Turkom*)¹⁹. Premda je i sam Vitezović zacijelo čitao mnogošto od spomenutih petnaestostoljetnih i šesnaestostoljetnih (dalmatinskih) autora, ovi naglašeno antiturski dijelovi najvjerojatnije su nasljeđe Zrinskijeve *Obside* u kojima ih je mogao iznaći napretek, a razlog poradi kojega će im kazivači drugoga "dila" u tolikome opsegu pribjeći jest u činjenici temporalnoga njihova situiranja u vrijeme samoga kraja opsade i nekoliko dana poslije nje kada su "dojmovi vrući", a emocije na vrlo visokoj razini, radi čega je i "racionalnije" i manje pristrano sagledavanje situacije prepustilo mjesto demonizacijskom proklinjanju turskih pretenzija na Siget i/ili posljedica koje su iz njih proizišle. Štoviše, budući da je u ovome dijelu teksta riječ o svojevrsnim (epistolarnim) izvještajima o porazu koji putuju različitim adresatima (kralju, "orsagu"/domovini, rimskoj crkvi) i tako aludiraju na mnogo širi zamah pada naoko nevažne ugarske utvrde, ne čudi oslanjanje na rješenja slična onima iz spomenutih predbaroknih protuturskih govora u kojima je sotonizacija "krivovjernika" u stopu pratila isticanje važnosti kršćansko-turskih sukoba na hrvatskome tlu za Europu u cijelosti²⁰. Odatle i "gorak okus u ustima" u odgovorima kralja i domovine koji nisu mogli pravovremeno poslati pomoć pod Siget, ali i ogorčenost majki i supruga poginulih koje se u tekstu *Vila hrvatkinja nad Sigetom* (II: 614-734) i dijaloškoj pjesmi s usmenoknjiževnim prizvukom *Gospodična Sofija i oral* (II: 735-906) izriječkom pojavljuju proklinjući "zlu sriću" i rat koji im je odnio najmilije.

Poslije druge dionice *Odiljenja sigetskog* u kojoj je do posebnog izražaja došla neprikrivena averzija prema Sulejmanovim četama što su na nekadašnja kršćanska područja donijele i posve nov svjetonazor, novu religiju i uopće nov

¹⁸ Usp. R. MURŠIČ, 2010, 34 i dalje.

¹⁹ O tome detaljnije u: V. GLIGO, 1983, 26.

²⁰ V. GLIGO, 1983, 23.

način življenja i ophođenja prema osvojenoj baštini, treći će dio (naslovljen *Putnik i Jeka*) vremensko-događajni fokus pomaknuti za nekoliko mjeseci u budućnost, u trenutak u kojem se u neposrednoj blizini polurazrušenoga Sigeta i već uređena groblja poginulih ratnika susreću putnik-slučajnik željan informacija o zbivanjima koja su prethodila "ovome hametu i grobovju" (III: 1) i vila Jeka što će putniku i priopćiti niz važnih podataka o opsadi. S obzirom na to da je riječ o dijalogu (izvedenome u poznatoj baroknoj figuri jeke²¹) dvoje protagonista koji nisu izravno sudjelovali u samoj bitci, a i vremenski je odmak od trenutka pada Sigeta doveo do smirivanja uskomešanih emocija kakvima je bio nabijen drugi "dil", u ovome će se segmentu *Odiljenja* nanovo jače naglasiti pozitivne atribucije turske strane koje je moguće podvesti pod stereotipnu ulogu "Snažnog Ratnika" ("turska sila", "turska veličina"), a pozitivni će epiteti isticati i konkretne aktere iz suparničkog tabora, od kojih su neki još u prethodnome segmentu teksta bili pod utjecajem diskvalifikacijskih mehanizama ("jaki Deliman", "Embrulah dični", "veli turski car"). Od negativnih kvalifikacija treba zabilježiti po jednu iz semantičkoga polja "Nevjernika" ("pogani"), te "Nasilnika" ("zli Tatari"), pri čemu će poseban naboj nositi i metafora Turaka kao zmija koje su dopuzale u utvrdu ("Po svojoj tvrđini grad ujiše zmije"; III: 161), jamačno izvedena iz biblijske simbolike (odakle bi i toj metafori moglo biti mjesto u semantičkome polju "Nevjernika"), a iznova će se prizvati i stereotip Turaka-rušitelja u slici rušenja kršćanskih oltara ("Kako sada časti polag vere stare / crikve v ovoj vlasti i oltare? *Tare*"; III: 157-158), te "rasutja" i porobljivanja Sigeta ("Oh, kako jaki grad (čudno spomenutje) / mora trpiti sad rasutje! *Rasut je. / (...)* / Što je sada Siget Turkom, pokihdob je / s ovulikom burkom postal grobje? *Rob je*"; III: 35-36 i 55-56).

Četvrti je "dil" Vitezovićeve "spjeva" kompilacija nadgrobničkih (epitafskih) pjesama posvećenih junacima s obje – kršćanske i muslimanske – strane u kojima, budući da se "iz njihovih sadržaja ne može iščitati sukob dvaju tabora"²², gotovo u potpunosti izostaje fabularni naboj. U ovoj posljednjoj dionici *Odiljenja* koja također razvija jaku intertekstualnu poveznicu s pjesmama iz ciklusa *Epigrammata* Zrinskijeve *Adrijanskoga mora sirene* moguće je locirati tek dvije negativne kvalifikacije osmanlijskoga tabora, obje iz polja "Nevjernika" ("poganska želja" i "pogani"), dočim preostale atribucije najvećim dijelom proizlaze iz stereotipne uloge "Snažnog Ratnika", neovisno

²¹ Dijalog (figura) putnika i jeke široko je rasprostranjen u književnosti hrvatskoga baroka, pa ga je, prije *Odiljenja*, moguće zateći već u pjesništvu Bobaljevića, a zatim i u Gundulića, Palmotića, Frankopana i Petra Zrinskog (usp. T. MATIĆ, 1968, 105).

²² D. DUKIĆ, 2004, 156.

od toga hoće li težiti kolektivnome obilježavanju turskoga tabora ("zmožnost otomanska") ili, znatno češće, ekspliciranju individualnih junaštava, snage ili kojih drugih herojskih crta pojedinih Osmanlija (Sulejman je tako "glava svitu svemu", Deliman "glasovit vojnik", Demirhan "presilni" i "strahota jakosti", Rustan je u "dilu hrabrovit", a Rahmat "Golija v životu, Šamšon v jakosti"; IV: 239). Bez ikakve je dvojbe moguće zaključiti kako je riječ o najpomirljivijem dijelu Vitezovićeva teksta u kojemu se svakoga junaka, neovisno od vjerskih distinkcija, nastoji predstaviti (kroz glas u trećemu licu ili fingiranje "Ja" obraćanja "s onoga svijeta") u što afirmativnijem svjetlu, što je i ključni razlog gotovo posvemašnjeg zaobilaženja mehanizama diskvalifikacije suparnika. Štoviše, epitafski dio otvara i prostor uciviljenim turskim ženama koje tuguju za izgubljenim muževima ili zaručnicima, slijedom čega je posebno indikativno promotriti nadgrobnicu *Embrulaha lipoga u kojoj Arpijanine zaručnica plače* (IV: 263-308) koje se lamentacija neutješne Arpijanine ispostavlja nekom vrstom protuteže ranijim plačevima kršćanskih "vila i gospoja" za poginulim muškarcima. U tuži za onim najmilijima koji su pod Sigetom ostavili život, pa i kosti tako se u potpunosti izjednačuju suprotstavljene strane ukazujući kako je bolno "odiljenje" potreba neovisna od religiozne, političke i ine pripadnosti.

Ako se predodžba Turaka u *Odiljenju* upire o idejno-formalne intencije pojedinoga "dila", te stoga podliježe oscilacijama koje naposljetku dovode do imagološkoga izjednačavanja "Našega" i "Njihova" tabora, sve četiri dionice teksta u podjednako j će mjeri karakterizirati neizmijenjena aksiološka atribucija branitelja, a to će reći Hrvata koji su nesebično i sa snažnim osjećajem dužnosti priskočili u pomoć Sigetu u nevolji ne bi li se othrvali daleko moćnijem neprijatelju u ime kralja, Boga i domovine (ili, kako to formulira Zrinski u obraćanju suborcima: "misal je imati na Boga i diku, / veru j' obdržati svomu poglavniku, / za ljubav veliku drage domovine / imijuć priliku zkazati se sine"; II: 307-310). Hrvatstvo kršćanskoga tabora posebno se naglašava u drugome dijelu, napose u pjesmi *Siget zvrhu samoga sebe*, gdje Siget otvoreno kritizira "Ugrina perjenog" što nije poslao prijeko potrebnu pomoć hladnokrvno prepustivši šaćicu vjernih Hrvata na milost i nemilost snažnoga neprijatelja ("Ne dojdoste, brati, na potribu moju / v ove turske rati strahovitom boju, / da bi pomoć koju donesli z dužnosti"; II: 609-611), a taj bi se propust doskora moglo pokazati kobnim ("nadaj se s vrimeni težu skrb neg ovu: / ki ti j' pred bedeni, dojde t' oganj krovu"; II: 605-606). Motiv ostavljenosti (hrvatskih) četa od slozi nesklone "kršćanske braće" u bitci protiv Turaka, pored ublažene generalne predodžbe neprijatelja, dodatno je obilježje što podcrtava distinkciju u odnosu na raniju protutursku literaturu u sklopu koje je jedno od "stalnih mjesta" bilo

upravo "naglašavanje potrebe za slogom svih kršćanskih kraljevstava i vladara u borbi protiv zajedničkog neprijatelja"²³.

Daleko najveća koncentracija pozitivnih kvalifikacija Nikole Zrinskoga i Sigećana opaža se u prvom i drugom dijelu koji su, valja podsjetiti, vremenski situirani u posljednjih nekoliko dana (eventualno tjedana) opsade i razdoblje neposredno nakon turskoga trijumfa, kada još "svježa" spoznaja o žrtvovanju branitelja za kraljevstvo i kršćansku vjeru i iziskuje evokaciju pohvalničkih atribucija koje ističu njihovu odvažnost, složnost i mučeništvo podnijeto iz odanosti maločas istaknutim "višim idealima" ("vitezi hrabreni", "verni vitezi", "vitezi čestiti", "krsta mučeniki", "Hrvati hrabreni" itd.). Nisu rijetka ni podcrtavanja individualnih zasluga i herojskih obilježja pojedinih ratnika, navlastito u posljednjemu, nadgrobničkom "dilu" *Odiljenja* (Zrinski je tako "jedno čudo svita" i "čast kršćanska", Deli-Vid Žarković "viteštva svića", dok je Juranić "junaštva kita"), a vrijedi zabilježiti i nekolicinu pozitivnih animalnih kvalifikacijskih komparacija poradi kojih se kršćanski branitelji prisposobljuju "lavovima" i "lavićima", dočim je Deli-Vid u stihovima s nadgrobne ploče zaslužio još i epitet "gorskoga medvida" (IV: 138). U prilog afirmativnim atribucijama Sigećana nedvojbeno bi trebala ići i konstantna apostrofiranja Sigetova "nesrićnog" ropskog položaja u koji ga je otjerala smrt njegovih "čestitih" branitelja, tim više što pojačava dojam o neravnopravnosti borbe (kršćanska manjina vs. nepregledna vojska turskih osvajača), a time i hrabrosti Zrinskoga i njegovih momaka što su pružili dostojan otpor "poganskoj sili s istoka".

Kada je, međutim, riječ o motivu ropstva i nečasnog tretmana zarobljenika, indikativno je primijetiti kako se u *Odiljenju sigetskom* nipošto on ne vezuje uz isključivo protivnički tabor. Naprotiv, dočim će se u turskome zarobljeništvu po završetku sigetske bitke iznaći "samo" grad²⁴, a prijetnja ropstvom ostati tek jednim od najjačih impulsa braniteljima za akcije protiv napadača (odatle i "rob vođen po turskih pazari" (I: 579) što ga priziva Juraj Zrinski u obraćanju ocu), želja za ratnim plijenom poput zarobljenika (a ne samo pukom obranom strateški važne utvrde) bit će jasno izražena i na hrvatskoj strani ("Zač jur turske age i paše bogate / u svoje orsage za robje ne prate?"; I: 27-28), kao i poriv za nasilničkim postupanjem prema protivniku višekratno ekspliciran u obliku motiva "pijenja turske krvi" ("svaki je želil piti one turske krvi", I: 77; "turske krvi žedat junačka je slika", I: 514; "i me srce

²³ B. NIKŠIĆ, 2001, 43.

²⁴ Doduše, u historiografskim prikazima sigetske bitke moguće je naići i na konkretna imena kršćanskih zarobljenika. O tome podrobnije u: M. RATKOVIĆ, 1971, 27 i dalje.

žeda one turske krvi", I: 585). Povrh toga, kako posve opravdano upozorava Dukić, mjestimični pokušaji verbalne diskvalifikacije osmanlijskih četa provedeni upošljavanjem atribucija pripadnih stereotipnome polju "Nasilnika" ne dobivaju pravu potvrdu s obzirom na to da se u Vitezovićevu tekstu ustvari i ne ističu nikakvi konkretni zločini s turske strane²⁵, pa su na tragu eventualnih zlodjela stoga samo već spomenuti opisi rušenja i paleži Sigeta, te destrukcije crkava, zatim careva "živopisna" naredba vojnicima "da se ban zakolje" (I: 122), ali i posve uobičajen "rekvizit" turskih ratova: odsjecanje glava kršćanskih ratnika i njihovo nabijanje na kolac doneseno kroz lirsku perspektivu anticipacije takva čina (tako se, primjerice, u pjesmi *Vila Hrvatkinja nad Sigetom* precizira nelagoda uciviljenih udovica i majki pri samoj pomisli na dekapitaciju njihovih muževa i sinova: "Sva krv u nas preda, kad misal spomene / glave moga čeda kolcem nabodene: / nit bi majku mene te glave poznale / nit svoje ljubljene, na to su propale"; II: 708-711).

Evidentno je, slijedom rečenoga, kako Vitezović suptilnim naglašavanjem "krvoločnosti" i kršćanskih "vitezova" i "mučenika", a paralelno s ublažavanjem njezinih manifestacija na turskoj strani, postiže dodatno približavanje dvaju sukobljenih polova što ih na samome koncu u potpunosti izjednačava upravo smrt i iz nje proizišla nužnost definitivna rastanka. Ta idejna usmjerenost *Odiljenja sigetskog* smrti kao jedinome cilju na kojemu dolazi do prebrisavanja "ovozemaljskih" distinkcija i sukoba jest i ključan razlog uočene kvantitativne pretežnosti pozitivnih kvalifikacija Turaka koje su, u najvećem broju slučajeva, pripadale semantičkome polju "Snažnoga Ratnika", a znatno manje "Nevjernika" i "Nasilnika". Ipak, pored sadržajnih, razlozi takovrsnome tretmanu izvirali su i iz formalnih, ali i vantekstualnih čimbenika koji se u istraživanju imagoloških specifičnosti književnoga djela također nipošto ne smiju mimoći.

"Naši" i "njihovi" rastanci

Ukoliko bi se, prije svega, povezanost Vitezovićeva *Odiljenja sigetskog* s ranijom tradicijom "zrinijada", a time i pripadnom joj predodžbom Turaka, željela istražiti na nivou forme, mnogobrojne dosad već više puta istaknute karakteristike (izostanak sveznajućega epskog pripovjedača, razbijanje kronološki strukturirane naracije, naglašavanje emocija kazivača, fragmentiranje "dilova" u zasebne, nerijetko nepovezane kraće odsječke itd.²⁶) u velikoj bi mjeri

²⁵ Usp. D. DUKIĆ, 2004, 157.

²⁶ O neepskim obilježjima Vitezovićeva *Odiljenja* detaljnije u: D. DUKIĆ, 2002, 68 i dalje, te P. PAVLIČIĆ, 2007, 253 i dalje.

priječile njegovu klasifikaciju u spomenutu skupinu mahom "uzorno" epskih ostvarenja. S obzirom na to da je riječ o djelu koje svojim umnoženim kazivačima, disperziranim temporalno-događajnim tijekom i prizivanjem sekundarnih lirskih žanrova epskim momentima na svakoj tekstualnoj razini nadređuje lirska obilježja²⁷, ne čudi zašto suvremeni proučavatelji, želeći se razračunati s uvriježenim uvrštavanjem u kategoriju "spjeva", sve češće *Odiljenju* pridružuju klasifikacijsku odrednicu "zbirke lirskih pjesama"²⁸, iako epski elementi (tragovi naracije, prizivanje "zrinskijevskih" epizoda i situacija, pa i tradicionalna epska tema ratnog sukoba) nisu u potpunosti uklonjeni iz njega, a u pojedinim im se dionicama pridružuju čak i tragovi dramskih žanrova²⁹. Iz takve heterogene žanrovske situacije unutar koje se kao svojevrsno vezivno tkivo ispostavljaju upravo lirski momenti proistječe i specifična slika Turaka oljuštena od ranijih demonizacijskih nakana i uopće pokušaja da se neprijatelja liši i esencijalnih humanih osobina. Omjeravanje Vitezovićeve predodžbe turske vojske iz "zrinijada" neposrednih prethodnika tako će upozoriti na znatno lirsko otupljivanje prepoznatljive epske oštine koju su karakterizirale česte, nerijetko i pretjerane diskvalifikacije Osmanlija, a što, na koncu, pokazuje zašto se (i) žanrovske posebnosti ispostavljaju jednim od najvažnijih imagoških faktora za procjenjivanje eksploatacije pojedine (stereotipne) predodžbe o Drugome³⁰.

Zacijelo najpresudniji čimbenik lirske obilježenosti Vitezovićeve djela njegovo je tematiziranje ne tijeka opsade i krvoprolića pod Sigetom, već oproštaja ("odiljenja") što ih je uvjetovao ishod kršćansko-turskoga sukoba. Takva intencija, kako je napomenuto ranije, zatvorila je vrata svim eventualnim pokušajima negativnije atribucije turskih napadača, ali i doprinijela dominaciji kršćanskih ideologema prolaznosti svega "ovozemaljskog" nauštrb tradicionalno epskih junačkih ideologema³¹, pa čak i "lojalističko-prohabsburških ideologema"³² znatniji udio kojih bi se također očekivao od teksta ovakva "kalibra". Svijest o neumitnoj prolaznosti koja se, lirski potencirana do krajnosti, najčešće ukorjenjuje u sentencioznim didaktičkim odsječcima na temu neizbježnosti umiranja, ponajviše će se razbuktati u posljednjemu, četvrtom dijelu u nadgrobnicama kojega je "nivelirajuća snaga smrti, kao u nekom

²⁷ Lirskome naboju što isijava iz svakoga sloja *Odiljenja sigetskog* do danas je najveću pažnju posvetio Nikica Kolumbić (usp. N. KOLUMBIĆ, 2005, 327-353).

²⁸ Usp. P. PAVLIČIĆ, 2007, 277. Odatle i inzistiranje na ograđivanju odrednice "spjev" navodnicima.

²⁹ Na njih je u svojem povijesnom prikazu hrvatskoga književnog baroka pažnju skrenuo Zoran Kravar (usp. Z. KRAVAR, 1991, 237 i dalje).

³⁰ O tome u: J. LEERSSEN, 2009, 180.

³¹ Podrobnije u: D. DUKIĆ, 2002, 69.

³² D. DUKIĆ, 2004, 156.

srednjovjekovnom *danse macabre*, izjednačila kršćane i muslimane, pobjednike i poražene, vojskovođe i vojnike³³.

Za razliku od autora ranijih "zrinijada" i velikog dijela inih literarizacija kršćansko-muslimanskoga sukoba, čini se kako je Vitezović, vođen nakanom ispisivanja "lirskog pogleda na epski predmet"³⁴, znatno veći akcent pokušao prebaciti na samo verbalno glorificiranje junaštava Zrinskog i njegove (hrvatske) sigetske vojske, ponajprije stoga što nije mogao računati na (koherentnu i kronološku) fabularno-sižejnu prezentaciju konkretnih njihovih herojskih podviga. Posljedica toga jest ne samo izostajanje zločinačkih akcija koje bi osnaživale evocirane atribucije Turaka iz stereotipne uloge "Nasilnika", već i nedovoljno preciziranje i oprimjeravanje pozitivnih kvalifikacija – viteštva, snage, hrabrosti – hrvatskih branitelja Sigeta (osim nekoliko puta prizvanog podsjećanja na izjahavanje Zrinskoga i suboraca na posljednji "megdan" s Turcima i ovlaš dotaknute epizode iz *Obside sigecke* u kojoj "hrabrene vojvode" Radivoj i Juranić pogibaju zbog pokušaja da iziđu iz opkoljenoga grada i na bečki dvor dostave vijesti o napadu). Dominacija lirskih strategija u fakturi *Odiljenja* zaprijčila je narativno preciziranje zbivanja vezanih uz tursko-kršćanski duel pod Sigetom, što je jedan od razloga zbog kojih se ne pribjegava znatnijoj diskvalifikaciji i sotonizaciji suparničkih odreda, tim više što bi i umanjivanje značaja i snage turskoga tabora (a bez konkretnih argumenata u sižejnome tijeku) istodobno u velikoj mjeri obezvrijedilo i ratne zasluge branitelja Sigeta koji bi se ukazali preslabima za otpor jednoj neorganiziranoj, impulzivnoj vojsci sastavljenoj od samih "poganih barbara" i "krvoloka". Naprotiv, Vitezović kao da shvaća da je jedan od imperativa lirske obrade sigetskog okršaja korektan aksiološki odnos prema osmanlijskim napadačima kojim se pripravlja put i jačem isticanju junaštva i odvažnosti "hrvatske" strane, ali i naglašavanju važnosti pogibije bana Zrinskog. Motri li se predodžba Turaka u *Odiljenju* kroz takvu optiku, ne će biti pogrešno zaključiti kako Vitezović ugađanjem slike suparnika u oslonu na onu "Mi-tabora" uvelike postupa upravo imagološki, zacijelo nesvjesno ušavši u trag spoznaji kako "slika o stranim zemljama može i o izvornoj kulturi (o "promatrajućoj" zemlji) reći ono što je ponekad teško pojmiti, izraziti, priznati"³⁵.

Ne bi li, štoviše, u potpunosti "poravnao tlo" za nadgrobničku kulminaciju *Odiljenja*, Vitezović ne samo da utišava mehanizme negativnog

³³ D. DUKIĆ, 2004, 156.

³⁴ D. DUKIĆ, 2002, 68.

³⁵ D.-H. PAGEAUX, 2009, 129.

vrjednovanja napadača, već i pretežne pozitivne atribucije Osmanlija oplemenjuje vizijom "viših ciljeva" njihove osvajačke akcije koja je u potpunosti podudarna onoj defenzivnoj kršćanskoj. Drugim riječima, i Turci ulaze u rat pod egidom identičnom "hrvatskoj" – to je borba za "vjeru, cara i domovinu" koja iziskuje častan i viteški odnos prema samome okršaju i protivnicima – a ona i objašnjava otvaranje "neba za sve"³⁶ u kojem će mjesto pronaći i "pogani" turski vojnici (kao što se to eksplicitno, primjerice, ističe u nadgrobnici *Murtuzana paše i Ahmeta, sina njegovoga* čije duše već počinjavaju "v rajskoj diki"; IV: 205-206) jer su ga izborili lojalnošću, hrabrošću i uopće viteškim zaslugama. Na kraju krajeva, u skladu s ranonovovjekovnom protuturskom domaćom i stranom literaturom³⁷, ali i pod jakim utjecajem Zrinskijeve *Obside sigecke*, opsada Sigeta prezentira se prelomljena kroz ideju kazne Božje uslijed koje se napadači poimaju nekom vrstom oružja u njezinu izvršenju nad sve grješnijim i izopačenijim kršćanima (napose "Ugrinima perjenima") što ustaju i protiv samih deset Božjih zapovijedi, bogohule i sve se češće prepuštaju krivovjerju. Za razliku od Petra Zrinskoga koji je turske osvajače oslikao kao same službenike paklenih sila i furija, Vitezović će, svjestan i njihove podređenosti zamisliti Svevišnjeg, pribjeći metafori jednoga od "bičeva Božjih" kojima se zabludjele vjernike pokušava povratiti na pravi put, što se i eksplicira u pjesmi *Siget zvrhu samoga sebe* gdje, nakon što je pobrojio "suvremene" pogreške kršćana (II: 553-600), Siget upozorava kako Bog radi njih "šalje biče svoje: / kugu, glad, krvnoga i prolića boje" (II: 601-602) pružajući time i opravdanje ovoga, ali i svih budućih turskih pohoda.

S obzirom na to da imagoška analiza iziskuje i povijesnu kontekstualizaciju promatrana teksta³⁸, ni izvantekstni (društvenopovijesni) čimbenici koji su jamačno izvršili važan utjecaj i na predodžbu Turaka u *Odiljenju* također ne bi smjeli biti zanemareni. Naime, u vrijeme nastajanja Vitezovićeve "pjesničke zbirke" došlo je do presudnoga zaokreta na povijesno-političkoj karti Europe. Znakovi polaganog slabljenja Otomanskoga carstva, koji su kulminirali u velikome porazu Turaka pod Bečom što se zbilo godinu dana prije izlaska *Odiljenja* iz tiska, nisu zaobišli ni Vitezovića koji je također osjećao ozbiljnu poljuljanost nekad nepobjedive sile uviđajući kako bi u vrlo skoroj budućnosti trebalo doći i do njezine kapitulacije te postupnog povlačenja iz zauzetih hrvatskih područja. Pomirljivo oslikavanje turskih napadača koje je

³⁶ D. DUKIĆ, 2004, 155.

³⁷ Usp. B. NIKŠIĆ, 2001, 27. Misao da su turska osvajanja "kazna za opačine, razdore i grijeh" javlja se već u protuturskim govorima naših humanističkih autora (usp. V. GLIGO, 1983, 23).

³⁸ Podrobnije u: J. LEERSEN, 2009, 180.

moglo imati korijena i u tim, tada aktualnim i silno važnim izmjenama u odnosu snaga, nije, ipak, u potpunosti kročilo ukorak s novim imperativima koji su postavljeni pred onodobnu (protu)tursku književnost. To razdoblje početka osmanlijskog povlačenja u kojemu je kršćanska protuofenziva doživjela nov zamah iziskivalo je i oštriju (književnu) propagandu protiv Turaka³⁹, tim više što je Habsburška monarhija njezinim poticanjem željela naglasiti svoju ulogu u obrani cijele Europe od turske najezde⁴⁰. Bit će, međutim, kako je Vitezoviću bilo malo stalo do širenja takve propagande jer *Odiljenje sigetsko* ionako nije kanio namijeniti čitateljima iz "viših" (plemenitaško-političkih) slojeva, a kamoli inozemnim recipijentima koji bi među njegovim stihovima mogli prepoznati habsburšku važnost u otklanjanju turske prijetnje od ostatka "staroga kontinenta". Naprotiv, mnogobrojni unutartekstualni signali u rasponu od prizivanja postupaka usmene književnosti (stihovi oralne provenijencije, prepoznatljivi izrazi, motiv razgovora s orlom i sl.) i težnje za kreiranjem eufonijskih i "zanimljivih" formalnih učinaka (primjerice, homonimske rime), pa sve do dijaloških dionica, jake religiozne nabijenosti i sklonosti sentencijskome premreživanju teksta (barokno-pučki didaktizam)⁴¹ trebali bi aludirati na ciljanu pučku publiku (slabije obrazovan, ali opismenjen sloj recipijenata) što su je ratna zbivanja doticala samo posredno, a (su)život s Turcima u neposrednoj blizini bio dijelom njihove svakodnevice. Iz toga proizlazi kako je ublaženiji odnos prema "neprijateljima" trebao ići pod ruku upravo s pučkim životnim iskustvima, ali i pučkim čitateljima toliko bitnome kršćanskom svjetonazoru i njegovim propagiranjem snošljivosti čak i naspram "poganske sile".

Pretpostavljena pučka domena unutar koje je *Odiljenje sigetsko* trebalo ostvariti svoju "prirodnu", namijenjenu egzistenciju, kao i konstatiran deficit tada poželjne književne protuturske propagande, morali bi govoriti u prilog činjenici kako je afirmativnija predodžba Turaka trebala otkloniti i eventualnu širu društveno-političku svrhu (osim pučko-prosvjetiteljske) Vitezovićeve djela što su mu je stariji proučavatelji još i danas pokatkad skloni pripisati⁴².

³⁹ Usp. D. DUKIĆ, 2004, 157.

⁴⁰ O tome posebno u: B. JEZERNIK, 2010, 21-24.

⁴¹ O pojedinim pučkim obilježjima Vitezovićeve *Odiljenja* posebno u: P. PAVLIČIĆ, 2007, 281 i dalje.

⁴² Tako, primjerice, polazeći tragovima starijih zapažanja o *Odiljenju* i Dunja Fališevac konstatira kako je "po vremenu nastanka i intencijama Vitezovićev (...) spjev zapravo reakcija na suvremena politička previranja (zrinsko-frankopanska urota, pogubljenje Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana u Bečkom Novom mjestu 1671. godine) i ima naglašen politički kontekst" (D. FALIŠEVAC, 2003, 503).

Naprotiv, upravo bi otupljivanje atribucijske oštrice okrenute prema Osmanlijama trebalo sugerirati kako *Odiljenje* nipošto ne želi poći tragom neposrednih prethodnika koji su svoje "zrinijade" opteretili i mnogo zamašnjim, posve izvanliterarnim ciljevima. Tako su, primjerice, mađarska i hrvatska *Sirena* braće Zrinski zapravo "poetsko-mobilizacijski programi"⁴³ kojima se pripadnike domaće i ugarske aristokracije pokušavalo potaknuti na pobunu protiv centralizirajuće politike bečkoga dvora i ponovno uspostavljanje staleškoga poretka⁴⁴, pa se i sotonizacija Osmanlija ispostavljala tek jednim od mehanizama učinkovitijeg postizanja namišljenih ciljeva. Da je Vitezovićev tekst bio podjednako daleko čak i od zadaća što su ih nosila ostvarenja poput protuturskih govora⁴⁵ (premda je, dakako, žanrovski i idejno *Odiljenje* posve drugi "literarni tip"), govoriti će i činjenica kako poslanički njegovi elementi pripadaju sekundarnim žanrovskim obilježjima, te da nije adresiran na uglednika, već, otkriva predgovor, posve prosječnoga "čtavca" na kojega nipošto nije želio utjecati važnim spoznajama o Turcima, a još manje o aktualnim povijesno-političkim previranjima.

Naposljetku, za predodžbu turskih osvajača u *Odiljenju sigetskom* nimalo nevažna ne bi smjela biti ni komparacija s onima iz drugih (literarno-povijesnih) tekstova Pavla Rittera Vitezovića koja će, međutim, rezultirati možda i posve neočekivanim zapažanjima. Da uvažavanje Osmanlija kakvome je čitatelj svjedočio na prostoru *Odiljenja* nipošto nije željelo implicirati možebitnu Vitezovićevu posebnu sklonost "prijetnji s istoka" pokazat će se već u *Kronici* (1696.), također ispisanom za, pretežno, recipijente s pučkoga čitateljskog "areala". Premda u odsječcima svoje kronologije svjetske i hrvatske povijesti posvećenima turskim osvajanjima ostaje većim dijelom poprilično suzdržan, neutralan, čak i objektivan, razlika prema *Odiljenju* iskristalizirat će se u povremenim ekspliciranjima okrutnosti Osmanlija, pa će tako Vitezovićev sveznajući narator istaknuti "nevernost" i "okrutnost" cara Mehmeta pri zauzeću Bosne i ubijanju posljednjega bosanskog kralja, dočim će se u opisu Sulejmanovih osvajanja u Erdelju 1534. naglasiti zvjerstva turskih napadača koji su protivnike "sjekli" i "mrcvarili"⁴⁶. Uvelike živopisniji, a time i oštrij pri atribuiranju Turaka Vitezović se prikazuje u tekstu *Plorantis Croatiae saecula duo* ("Dva stoljeća uciviljene Hrvatske"), u cijelosti ispresijecanome karakterističnim, tradicionalno uvjetovanim diskvalifikacijama suparničkoga

⁴³ Z. BLAŽEVIĆ – S. COHA, 2008, 93.

⁴⁴ O tome u: Z. BLAŽEVIĆ – S. COHA, 2008, 91 i dalje.

⁴⁵ Usp. V. GLIGO, 1983, 15 i dalje.

⁴⁶ Podrobnije o ovome u: D. DUKIĆ, 2004, 158.

muslimanskog tabora. Turčin, koji je u ovome lirsko-epskom latinskom spjevu okarakteriziran kao "'divlji mrzitelj kršćanskoga imena", pustoši zemlju, ruši gradove, skrnavi svetišta i nameće heretički "lex Turcica", koji se ukazuje kao opreka i negacija idealnoga kršćanskog poretka"⁴⁷. Za Vitezovićeve pripovjedača (u ulozi kojeg se nalazi personificirana Hrvatska što će u prvome licu iznijeti vlastitu dvostoljetnu povijest – 16. i 17. stoljeća – obilježenu konstantnim turskim prodorima) Osmanlije se tako, uz posebno podcrtavanje njihove gotovo demonske prirode, pokazuju "lupežima", "barbarima", "dušmanima", "bezbožnicima", "silovitima", "gramzivima" i "surima", dočim se njihovi napadi nerijetko poistovjećuju s onima krvožednih zvijeri, čime se zapravo priziva, kako je u svojoj "ekohistorijskoj" studiji pokazala Zrinka Blažević⁴⁸, nimalo neuobičajena strategija dehumanizacijske diskvalifikacije turskoga protivnika. Vitezovićev "spjev" tako bi se iskristalizirao ne samo djelom "u kojemu je ostvaren najtolerantniji odnos prema Turcima u hrvatskoj književnosti tog (kasnobaroknog, op. V. B.) razdoblja"⁴⁹, već i tekstem koji (i) svojom nadasve afirmativnom predodžbom sile što je trijumfom nad vojskom bana Zrinskoga zaposjela "hrvatsku Troju" stječe poseban status u opusu jednog od najplodnijih naših autora.

Pretežno pozitivnijim odrednicama oblikovana predodžba Turaka iz Vitezovićeve "spjeva" anticipira i znatno širu promjenu odnosa prema "barbarima" s istoka do koje navlastito dolazi kasnije (posebno u 18. stoljeću), kada će portret krvoločnoga i nemilosrdnog osvajača biti supstituiran podcjenjivačkim tretmanom nekadašnje sile kojoj ubrzano kopni moć, demonstracijama milosrđa kršćanskih pobjednika prema poraženim Osmanlijama, ali i motivima promjenjivosti (ratne) sreće kojima će nerijetko biti uzor sentenciozni momenti *Odiljenja*⁵⁰. Kako bilo, slika "Drugog" što je gradi Vitezović stoga bi se možda najtočnije mogla opisati upravo naslovnim terminom unutar kojeg se pomiruju dvije u *Odiljenju* najzastupljenije atribucije: "pogane", ali ipak "silne" vojske Turaka koji časno ratuju vođeni "uzvišenijim idealima", radi čega i zaslužuju mjesto na nebu, tik pored "pravovjernih" kršćana. Na taj način, u Vitezovićevoj optici kao da se uistinu potvrđuje imagološka perspektiva o strancu i/ili njegovu prostoru kao "mjestu prepoznavanja, a ne poznavanja"⁵¹.

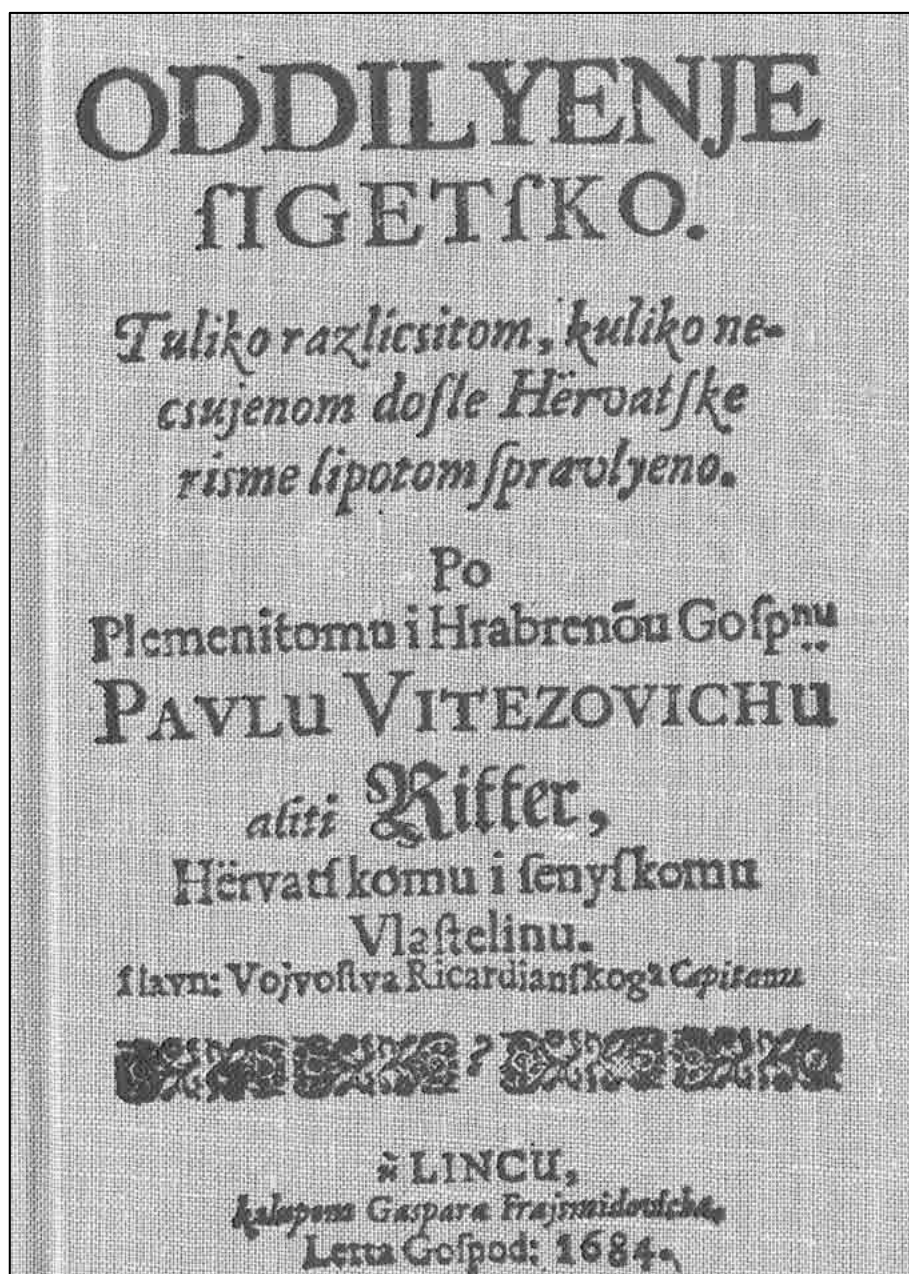
⁴⁷ Z. BLAŽEVIĆ, 2005, 41-42.

⁴⁸ Usp. Z. BLAŽEVIĆ, 2003, 201-211.

⁴⁹ D. DUKIĆ, 2004, 156.

⁵⁰ O tome detaljno u: D. DUKIĆ, 2004, 235 i dalje.

⁵¹ D.-H. PAGEAUX, 2009, 143.

Sl. 1. Naslovnica *Odiľenja űigetkog*

Literatura:

- Zrinka BLAŽEVIĆ, *Miserrima facies Croatiae*: recepcija prirodne okoline tromeđe u djelu *Plorantis Croatiae saecula duo* Pavla Rittera Vitezovića; u: *Triplex confinium (1500-1800): ekohistorija*; prir. D. Roksandić i sur., Split-Zagreb, 2003., 201-211.
- Zrinka BLAŽEVIĆ, *Plorantis Croatiae saecula duo*. Diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa, *Umjetnost riječi*, god. XLIX, br. 1, 2005., 37-47.
- Zrinka BLAŽEVIĆ – Suzana COHA, Zrinski i Frankopani – strategije i modeli heroizacije u književnom diskursu; u: *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu*, knjiga 40, Zagreb, 2008., 91-117.
- Davor DUKIĆ, *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*, Split, 2002.
- Davor DUKIĆ, Predgovor: O imagologiji; u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, prir. D. Dukić i sur., Zagreb, 2009., 5-22.
- Davor DUKIĆ, *Sultanova djeca*, Zadar, 2004.
- Dunja FALIŠEVAC, Epika; u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, svezak 3 (Barok i prosvjetiteljstvo), ur. I. Golub, Zagreb, 2003., 501-511.
- Vedran GLIGO, Govori protiv Turaka; u: *Govori protiv Turaka*, prir. V. Gligo, Split, 1983., 7-68.
- Božidar JEZERNIK, Uvod. Stereotipizacija "Turčina", prev. A. Bešić; u: *Imaginarni Turčin*, prir. B. Jezernik, prev. A. Bešić i I. Cvijanović, Beograd, 2010., -29.
- Nikica KOLUMBIĆ, Sigetska epopeja od manirizma do kasnog baroka; u: isti: *Poticaji i nadahnuća*, Zagreb, 2005., 309-326.
- Nikica KOLUMBIĆ, Vitezovićevo lirski doživljaj sigetske tragedije; u: isti: *Poticaji i nadahnuća*, Zagreb, 2005., 327-353.
- Zoran KRAVAR, *Das Barock in der kroatischen Literatur*, Köln-Weimar-Wien, 1991.
- Joep LEERSSEN, Imagologija: povijest i metoda, prev. I. Brković; u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, prir. D. Dukić i sur., Zagreb, 2009., 169-186.
- Tomo MATIĆ, Vitezovićevo "Odiljenje sigetsko" i "Sejčica"; u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 29, Zagreb, 1968., 103-108.
- Rajko MURŠIĆ, O simboličkom drugojačenju. "Turčin" kao preteče drugo, prev. A. Bešić; u: *Imaginarni Turčin*, prir. B. Jezernik, prev. A. Bešić i I. Cvijanović, Beograd, 2010., 31-44.
- Boris NIKŠIĆ, Uvod; u: isti: *Osmansko carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika*, Zagreb, 2001., 5-65.
- Đuro NOVALIĆ, *Mađarska i hrvatska "Zrinijada"*, Zagreb, 1967.
- Daniel-Henri PAGEAUX, Od kulturnog imaginarija do imaginarnog, prev. S. Šoštarić; u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, prir. D. Dukić i sur., Zagreb, 2009., 125-150.
- Pavao PAVLIČIĆ, Pavao Ritter Vitezović: "Odiljenje sigetsko"; u: isti: *Epika granice*, Zagreb, 2007, 53-284.

- Milan RATKOVIĆ, Ferenac Črnko i njegov opis podsjedanja i pada Sigeta; u: *Opsada Sigeta*, ur. M. Ratković, Zagreb, 1971., 27-34.
- Pavao RITTER VITEZOVIĆ, *Odiljenje sigetsko*, prir. T. Matić; u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 29, Zagreb, 1968., 109-165.
- Karl Ulrich SYNDRAM, Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup, prev. Z. Blažević; u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, prir. D. Dukić i sur., Zagreb, 2009., 71-81.
- Jaroslav ŠIDAK, Nikola Šubić Zrinski u svom vremenu; u: *Opsada Sigeta*, ur. M. Ratković, Zagreb, 1971., 197-210.
- Milivoj ŠREPEL, Sigetski junak u povijesti hrvatskoga pjesništva; u: *Rad JAZU*, knjiga 148, Zagreb, 1902., 81-173.

PAGAN FORCE: THE IMAGE OF TURKS IN VITEZOVIĆ'S *ODILJENJE SIGETSKO*

Summary

The stereotypical images of Turks, a conquering force which represents a constant threat to Croatia and Europe, since the 15th century are the permanent place of the literary and semi-literary treatment of skirmishes between the Christian and Ottoman armies. And the most well-known literary realisation by Pavao Ritter Vitezović – the "poem" *Odiljenje sigetsko* – will resort to many kinds of attributes of the attacking Turkish armies of which only a small part could be characterised as negative, with which an obvious departure from the then anti-Turkish productions was made. Following the traces of contemporary imagological research and the still relatively fresh attempts at the applying of their conclusions to Croatian literature (Dukić), Vitezović's *Odiljenje* is viewed from the perspective of the stereotypical qualification of opponents, the Ottoman armies and their functions. The reasons of creating a considerably more moderate image of the Turks are found equally between the content and formal peculiarities of the text, but also in the reception of its orientation which to a great extent may also have caused the most tolerant literary relationship towards the enemy from the east in the Early Modern Age of our literature.

Keywords: Pavao Ritter Vitezović, *Odiljenje sigetsko*, imagology, images of Turks